

ОСВІТНЬО-ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДОЗВІЛЛЯ: ВІД НАРОДНИХ ТРАДИЦІЙ ДО СУЧАСНОСТІ

У межах проблеми посилення ролі дозвіллевої діяльності у розвитку особистості, визначається освітній та виховний потенціал дозвілля, звертається увага на значення родинних дозвіллевих традицій та сучасні форми дозвілля.

Ключові слова: дозвілля, дозвіллева діяльність, родинні виховні традиції, соціальна анімація, театральний перформанс.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві інформатизації та глобалізації все менше простору залишається для духовності. Культура постмодернізму використовує новітні технології, які більше орієнтовані на тимчасовість і образну чуттєвість, ніж на глибину і духовну цінність. Дегуманізація суспільства призводить до дегуманізації культури, а смаки, цінності та ідеали, які пропонує постмодерн, виховують антикультуру. Як наслідок ми маємо некерованих підлітків, які сповідають ідеал сили, зубожіння естетичних запитів населення, знижену увагу до виховання дітей та молоді. Подолати сучасний кризовий стан духовності і моральності суспільства має цілісний виховний інститут, який об'єднає зусилля освітянських закладів та культурно-дозвіллевих інститутів.

Окрім цього, сучасне суспільство ставить особистість перед необхідністю постійного професійного зростання, яка буде здатною пристосуватися до нових соціально-економічних умов життя, а це вимагає і нових підходів до організації дозвілля. Хоча дозвілля трактується як діяльність у вільний час, яка не пов'язана з основною роботою і керується особистісним інтересом, людина змушена використовувати свій вільний простір для постійного самоудосконалення і в професійному плані, зокрема, щоб бути конкурентоспроможною на ринку праці.

Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених визначенню сутності та значення дозвіллевої діяльності, а також ролі дозвілля у становленні особистості, можливості дозвілля використовуються не в повній мірі. Звернення до освітнього і виховного потенціалу дозвілля та врахування цих аспектів у практиці організації дозвіллевої діяльності може стати одним із можливих шляхів вирішення проблеми духовності та самореалізації особистості у сучасному світі.

Мета статті – розкрити особливості дозвілля як цілеспрямованої діяльності з формування освітньої компетентності та вихованості особистості.

Аналіз останніх досліджень. Про актуальність зазначеної проблеми свідчить зростання інтересу учених різних галузей наук до її вивчення. Науковцями досліджується досить широкий спектр питань, зокрема: сутність, структура та функції дозвіллевої діяльності (І. Бойчев, В. Бочелюк, О. Молчан, І. Петрова, Ю. Стрельцов, Б. Титов, Г. Усачова, Н. Яременко та ін.); психолого-педагогічні аспекти дозвілля, його роль у розвитку та самореалізації особистості (М. Аріарський, О. Гриценко, І. Зязюн, М. Каплан, В. Кірсанов, І. Новикова, Л. Маркова, та ін.); організація дозвіллевої діяльності (Є. Акнаєв, С. Ашмаков, Г. Євтєєва, А. Капська, В. Коротєєва, С. Литвиненко, Г. Майборода, В. Шпак, П. Щербань та ін.).

Значну увагу питанням дозвіллевої діяльності приділяє соціологія. Останніми роками розвиток теорії культурно-дозвіллевої діяльності в Україні був пов'язаний з проведенням серії соціологічних досліджень нової соціокультурної реальності та вивчення проблем її модернізації (О.М. Семашко, Є.І. Суїменко, В.П. Подкопаєв, Н.М. Цимбалюк). Особливу увагу дослідники приділяють сучасним технологіям та інноваційним організаційно-методичним формам роботи закладів культури (Н. Бабенко, Ю. Ключко, В. Ковтун, Н. Самойленко, О. Семашко, В. Подкопаєв, Н. Цимбалюк).

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених проблемі організації дозвілля різних груп населення, рівень змістового наповнення дозвілля задля реалізації найважливіших його функцій, не можна вважати задовільним.

Основна частина. В науковій літературі існує кілька підходів до визначення дозвілля. Кількісний підхід визначає дозвілля як складову вільного часу, діяльнісний – як окремий вид життєдіяльності людини, інтеграційний – підкреслює, що дозвілля уможлиблюється в будь-якій діяльності людини. Проте всі вони сходяться на думці про те, що у дозвіллі найважливішим є особистісний інтерес і позитивне емоційне забарвлення.

Дозвіллева діяльність також має кілька тлумачень з боку наукової спільноти. Дозвіллева діяльність розглядається у широкому розумінні як виявлення суспільних відносин, форма розвитку суспільства, у вузькому – як певний спосіб життєдіяльності людини, спосіб її самоствердження та спілкування (О. Диба, А. Жарков); як процес активного засвоєння особистістю суспільних та виробничих відносин, що залежить від інтересів і потреб, її політичного, культурного та морального розвитку (А. Жарков, В. Чижииков); як підсистема духовного та культурного життя суспільства, що поєднує в собі соціальні інститути, які забезпечують поширення та засвоєння культурних цінностей з метою формування творчої особистості (О. Золотарьова, М. Максютін, О. Пальцева).

У соціології дозвілля часто зазначають, що суспільство – це суспільство дозвілля, в якому значна частина часового простору не заповнюється виснажливою працею чи навчанням, а дозвіллева діяльність, не зважаючи на її недетермінований характер, потребує свідомої і цілеспрямованої її організації соціальними інститутами.

Педагогічна наука виділяє організацію дозвіллевої діяльності у окремий напрям – педагогіку дозвілля (А. Воловик). Педагогіка дозвілля вивчає шляхи та методи освіти й виховання особистості у дозвіллевій сфері, розкриває зміст такої діяльності, виокремлює напрями цілеспрямованої роботи соціальних інституцій по організації дозвілля. Педагогічно доцільно організована дозвіллева діяльність сприяє тому, що особистість має можливість не тільки реалізувати свої особистісні запити у вільний час, а й розвивати різні сфери своєї особистості, як то інтелектуальну, емоційну, естетичну, фізичну, духовну, творчу.

Педагогіка дозвілля спрямовує особистість на раціональну організацію свого вільного часу, на доцільність та змістовну наповненість його, а не на безцільне "вбивання" часу, і як наслідок бездіяльності – пошук девіантних форм проведення вільного часу.

Сучасна система освіти характеризується як масова та неінституціональна, що являє собою єдину лінію безперервної освіти, а це вказує на нерозривний її зв'язок зі сферою вільного часу та дозвілля. Сфера освіти та сфера дозвілля повсякчас переплітаються, зближуються, освіта перестає бути прерогативою навчальних закладів. В той же час, освіта трактується як засіб, що сприяє виконанню різних соціальних ролей (жінки, чоловіка, воїна, вихователя тощо); як джерело неперервного вдосконалення людини, її гармонійного розвитку; як опора, що дозволяє "триматись на плаву" в екстремальних ситуаціях (С. Архипова), а не тільки як засіб та форма отримання професії. Отже, можна визначити, що всі запропоновані завдання освіти може реалізувати і сфера дозвілля.

Освітній характер дозвілля полягає в усвідомленій потребі особистості розширити свої знання та набути нових умінь та навичок для здійснення успішної діяльності, для підвищення культури життєдіяльності в цілому. Дозвілля стає складовою безперервної освіти, так як самоосвітня діяльність у дозвіллі є необхідною умовою успішності та ефективності будь-якої з форм дозвілля. Серед закладів дозвілля, що найбільше задовольняють здійснення освітньої функції – музеї, бібліотеки, інтелектуальні клуби, інтерактивні кінотеатри тощо. Проте, у будь-якій дозвіллевій діяльності, що сприяє розвитку особистості, зреалізовується й освітня функція.

Зміст виховної роботи у процесі дозвілля визначається пріоритетами особистості у виборі форм дозвілля. Різні форми організації дозвілля (ігри, фізична культура та спорт, екскурсії та прогулянки, заняття в гуртках, творча діяльність, прикладна діяльність, свята тощо) мають латентний виховний характер, оскільки в опосередкованій формі формують духовність, моральність, етичні якості особистості, розвивають ціннісні орієнтації. Така спрямованість виховної роботи є досить ефективною, оскільки не містить повчань, настанов, а виховує прикладом, активною діяльністю самої особистості.

Організація дозвілля – це спрямована діяльність вихователів, соціальних аніматорів та самої особистості, а також освітніх і соціокультурних інститутів (навчальних закладів, музеїв, дозвіллевих центрів, гуртків, клубів, театрів, кінотеатрів, оздоровчих та спортивних закладів тощо), яка передбачає керівництво, планування та змістове, методичне, інформаційне, кадрове, матеріальне забезпечення умов для активного відпочинку.

В нагоді сучасним організаторам дозвіллевої сфери може стати досвід народної педагогіки. Вся народна педагогіка побудована на використанні освітньо-виховного потенціалу дозвілля. Зокрема, родинні виховні традиції, що з малечку виховували у дитини працелюбство, доброту, чесність, скромність, повагу до батьків та старших, гостинність, взаємодопомогу, товариськість, любов до Батьківщини, базувалися на організації вільного простору родини, тобто на дозвіллі.

Виховання дитини починалося із колискової пісні, в якій виказувалась любов до дитини і в той же час навчали дитину не пустувати. Алегоричний образ Кота–Воркота, який у пісні був білим-сірим-волохатим, був застереженням до пустування і закликом до діла: "Іди-іди до хати, дитину колихати, їй пісеньку муркотати, дрова рубати, піч топити, мести хату й сіни...".

Надалі залучення дитини до праці проходило в іграх-забавлянках, скоромовках, загадках, лічилках: "Сорока-ворона", "Куй-куй чобіток" та інші.

Головним орієнтиром в усвідомленні мети і завдань родинних виховних традицій завжди виступав український виховний ідеал, який за визначенням Г. Ващенко, є не чим іншим, як образом "...ідеальної людини, на який має орієнтуватись педагог, виховуючи молоде покоління"[2, с. 26]. Особистісно-орієнтована парадигма сучасної освіти, яка так активно декларується сьогодні, в своїй основі використовує підхід народної педагогіки до особистості дитини як неповторної та унікальної, зі своїм самовиявленням та самопізнанням нахилів та здібностей.

За функціонально-змістовим принципом види родинних виховних традицій можна умовно поділити на наступні: такі, що переходять із покоління в покоління, мовні, побутові, трудові, мистецькі, громадські, оздоровчі [там же, с. 27].

Традиції культу роду, родоводу, родичівства, збереження родинних реліквій, любові й шани до батьків, піклування про батьків, родинної солідарності, підтримка етикету стосунків між членами роду виступають як такі, що переходять із покоління в покоління. Але вони не існують

відокремлено від спільного сімейного дозвілля, коли сім'я збирається разом у вільній часті проводить дозвілля.

Родинні виховні традиції виступають як загальні принципи та приписи поведінки, регламентують поведінку особистості у соціумі, формують стереотип поведінки та навички рольової поведінки.

Родинні свята є школою опанування досвіду старших поколінь, що розширюють межі пізнання, формують повагу до роду і зв'язок між поколіннями.

Весільні звичаї та обряди спрямовувались на виховання лицарського ставлення до дівчини, відповідальності, вірності, поваги, формування почуття обов'язку, дотримання етики сімейних стосунків.

Обрядові свята (свято Нового року, Св. Миколая, Св. Андрія, Різдво Христове, Великдень та інші) завжди супроводжувались традиційною театралізацією, застіллям, частуванням. У такий спосіб формувались навички соціальної поведінки, розвивались навички спілкування (вербального та невербального), формувались соціальні норми та цінності.

Велике значення у народній педагогіці мали родинно-мистецькі традиції, що об'єднували музичні, образотворчі, декоративно-ужиткові та фольклорні. Вони сприяли естетичному розвитку особистості, розвивали смаки, формували естетичний досвід, тобто засвоювався кодекс народної етики та естетики, накопичений протягом багатьох поколінь. Музичні традиції, які в Україні є досить усталеними, формували красу духовного світу, збагачували досвід емоційних почувань, залучали особистість до прекрасного засобом звуку та художнього слова.

Дидактична цінність таких засобів народної педагогіки як загадок, казок, загадок-шарад, народних ігор, загадок-жартів, легенд, сказань, дум важко переоцінити. В них закладена вікова мудрість українського народу, життєвий досвід тисячі поколінь. Вони не тільки привертають увагу до засвоєння моделей поведінки, а й спонукають до пошуку нової інформації, до більш глибокого усвідомлення явищ природи та суспільного розвитку.

Отже, народні дозвіллі традиції є універсальним засобом освіти і виховання особистості, формування її внутрішнього світу; засобом гармонізації особистості зі світом, її соціалізації, формування цілісної "Я-концепції". Окрім того, вони, у більшості своїй, побудовані на рольових іграх, психодраматичній дії, що допомагає актуалізувати внутрішній досвід, підвищує емоційність сприйняття навколишнього світу.

Проте, дослідження сфери родинних дозвіллевих традицій студентської молоді, проведене серед студентів факультету соціальної роботи у Чернігівському національному технологічному університеті, дозволило зробити наступні висновки: серед 175 опитаних 83% обізнані із родинними традиціями, проте у більшості це – святкування Великодня, Різдва та Нового року (73,5%); серед улюблених родинних свят також більшість називають Новий рік та Дні народження (77,3% опитаних); дозвілля в сім'ї проводить 73,4% опитаних, 17% – іноді, 9,6% – ні; з українськими народними дозвіллевими традиціями обізнані 82% учасників опитування, причому, серед жителів міста – 92%, села – 47%; сімейні реліквії мають 82% опитаних, хоча з них назвати ці реліквії можуть тільки 52%. Ці дані свідчать про інтерес до традиційного дозвілля українців, проте більшість не володіє повною інформацією про зміст цих традицій, і коло обмежується знаннями 2-3-х традиційних свят.

Сучасне соціокультурне середовище пропонує нам цілу індустрію дозвілля, яка спрямована перш за все на розважальне дозвілля і менше – на виховання та освітній розвиток. Пасивно-споглядальне споживання культурних заходів виконує лише функцію розваги, але не задовольняє потреби у саморозвитку. Міра реалізації соціально-культурного потенціалу особистості, у більшості випадків, відбувається лише частково. Поводження особистості у дозвіллі носить пошуковий характер, особистість намагається пізнати свої можливості, розкрити свій потенціал. Тому, доцільно організований дозвіллевий простір є важливою складовою успішної життєдіяльності особистості. Мається на увазі матеріальна та просторова доступність дозвіллевих закладів, відповідність потребам та інтересам, змістовність пропонованих заходів, якісність надання дозвіллевих послуг, індивідуальний підхідтощо.

Культурно-дозвіллева діяльність українців останніми роками потерпає значних зрушень як у позитивному, так і в негативному напрямі. Поряд із розвитком структури дозвіллевих центрів, спрямованих на оздоровлення і фізичну культуру населення (фітнес-центрів, танцювальних клубів, туристичних клубів), слід відзначити розвиток не завжди якісної комерціалізованої розважальної індустрії дозвілля, появу ігрових закладів та засилля низькопробних розважальних шоу.

Найбільш сучасною формою проведення сучасного дозвілля, особливо молоді та підлітків, єінтерактивне віртуальне мистецтво. Спілкування у соціальних мережах Інтернету, перегляд відеороликів, відвідування різноманітних інтернет-форумів часто замінює будь-яку дозвілlevу діяльність і безпосереднє спілкування. Часто молодь поринає у віртуальну творчість, замінюючи її реальною, предметною. В цілому така ситуація негативно впливає нафізичне та психічне здоров'я.

Тому, сьогодні досить важливим у суспільному поступі є звернення до впорядкування і змістовного наповнення дозвілля, яке є перспективним напрямком серед превентивних технологій соціальної роботи. Пріоритетними стають види соціально-виховної роботи, які розвивають творчий потенціал особистості, сприяютьтворчій самореалізації.

Ведучі позиції у дозвіллі займає соціальна анімація. Звернення до соціальної анімації як превентивного засобу, що містить ціннісний інструмент, є саме тією формою соціально-виховної роботи, що дозволить подолати процес відчуження особистості в соціумі. Дослідникитрактують соціальну анімацію з різних позицій: як новий напрям у соціальній роботі, який визначається як її метод і технологія (Л. Тюптя); як педагогічна система, що самоорганізується та сприяє реалізації духовних потреб особистості в процесі її соціального та культурного розвитку (Л. Тарасов); як сукупність процесу виховання та процесу соціальної творчості, що спрямовані на комплексне вирішення різних проблем та сприяють розвитку внутрішніх ресурсів саморозвитку особистості й групи (Л. Сайкіна); цілісний процес, що передбачає зростання самосвідомості й соціальної творчості, ініціює творчі потреби за рахунок активізації внутрішніх ресурсів саморозвитку особистості (А. Андрєєва); як особливий різновид соціально-культурної діяльності суспільних груп та окремих індивідів, що ґрунтується на сучасних технологіях (соціальних, педагогічних, психологічних, культурологічних та інших), які забезпечують подолання соціального та культурного відчуження(тлумачний словник педагогічних термінів).

Отже, соціальна анімація є педагогічним засобом активізації особистості для мобілізації внутрішніх ресурсів з метою саморозвитку, самоорганізації, самовдосконалення.

Соціальна анімація у дозвіллі є процесом активного вибору людиною у сфері своїх дозвіллевих уподобань саме такої діяльності, що сприяє розвитку соціальних якостей особистості, надихає її на соціальну творчість. Соціальна анімація піднімає дозвілlevу діяльність на найвищий

рівень, рівень екстеріоризації, коли дозвілєва діяльність здійснюється не стільки задля себе, скільки на користь інших, набуває характеру суспільно-корисної діяльності і значущої для особистості як способу самореалізації. Така діяльність є усвідомленою активною діяльністю особистості, а її соціальна спрямованість свідчить про активну життєву позицію і бажання допомагати іншим. Тут доречно зазначити також її альтруїстичну спрямованість, оскільки соціальна анімація передбачає добровільну діяльність, вмотивовану особистісною потребою творити добро і благо.

Основними завданнями соціально-анімаційної діяльності вважають наступні:

- подолання особистісних тенденцій до соціальної дезінтеграції;
- профілактика соціальних відхилень (форм девіантної поведінки, алкоголізму, наркоманії, ігроманії та ін.);
- реабілітація кризових станів особистості;
- допомога в творчій самореалізації [1, с.33].

Окрім зазначеного, соціальна анімація може якісно підвищити соціально-педагогічний потенціал освітніх та культурних закладів; сприяти підвищенню адаптаційних можливостей соціальних суб'єктів в змінних соціально-економічних умовах; активізувати громадянську позицію особистості в розбудові сталого суспільства.

Отже, соціальна анімація сприяє подоланню соціального та культурного відчуження завдяки усуненню соціальної дезінтеграції та творчій самореалізації особистості, розвитку її соціальної активності та самоорганізації.

Одним із творчих напрямів сучасного дозвілля є театральний перфоманс. Перфоманс (перформанс) (у перекладі із англійської виконання, виступ, вистава) – це форма сучасного мистецтва, в якій художній твір визначається діями художника чи групи у визначеному місці і у визначений час. До перфомансу можна віднести будь-яку ситуацію, що має чотири базові елементи: час, місце, тіло художника та глядача [4].

Плейбек-театр – новий напрям театральної діяльності. Це театральна діяльність, заснована на імпровізації, змістом якої може бути будь-яка історія, розказана глядачем. Він існує незалежно від театру психодрами, часто його називають театром психологічної імпровізації [5]. Він створює унікальну взаємодію між глядачем і виконавцем, включає глядача у співпереживання і співтворчість. Глядач із пасивного споживача перетворюється в активного співавтора. В такій формі реалізується творчий потенціал особистості, а також є можливість усвідомити та проаналізувати ситуацію як із "середини" так і "ззовні". Це допомагає віднайти нові ресурси для подолання критичної ситуації чи отримати новий досвід, реалізувати приховані бажання, відродити почуття та інше.

Отже, ефективність освітнього та виховного потенціалу дозвілля полягає в тому, що у дозвіллі людина реалізує особистісні потреби і займається улюбленою діяльністю, що приносить задоволення, отже має яскраве позитивне забарвлення, стійку мотивацію до такої діяльності. Тобто все, що є результатом такої діяльності має усталений характер, утворює міцні зв'язки у структурі особистості.

В цілому, можна виділити наступні підходи до організації дозвілля, які сприятимуть формуванню інтелектуальної компетентності та вихованості особистості:

1. Активізація значущості родинних дозвіллевих традицій у організації дозвілля.
2. Використання у дозвіллі соціально спрямованих форм, які активізують життєву позицію особистості.
3. Активізація соціо-культурного життя шляхом змістового оновлення на основі кращих зразків минулого.
4. Використання сучасних технологій організації дозвіллевої діяльності (соціальної анімації, арт-терапії, мистецтво "перфоманс", інтерактивних технологій тощо).
5. Педагогічно організоване дозвілля спрямовує особистість на саморозвиток та самовдосконалення.
6. Будь-яка дозвіллева діяльність є педагогічно доцільною, якщо вона відповідає особистісним інтересам та задовольняє потребу самоактуалізації особистості.

Дозвілля є органічною складовою освітнього та виховного процесу, що забезпечує розвиток інтелектуальних та психічних функцій, самопізнання та саморозвиток особистості. У процесі дозвіллевої діяльності особистість змінює себе і уявлення про оточуючий світ, шляхом активного його перетворення. Тобто, відбувається зміна світовідчуття і ставлення до оточення, яке диктується зміною особистості в цілому. Часто, особистість саме у дозвіллевій діяльності віднаходить сенс світобуття, сприймає себе як цілісну особистість, яка може змінитись у напрямі вдосконалення і розвитку.

Висновки. Змістовність дозвілля є своєрідним культурним індикатором сучасного суспільства, який визначає духовний та естетичний розвиток громади. Особливістю ж сучасності є саме недостатня затребуваність у суспільстві освітньо-виховного потенціалу дозвілля і як наслідок недостатня увага до дозвілля в системі освіти та виховання.

За сучасних умов українське суспільство потребує відродження виховних родинних дозвіллевих традицій, використання виховного потенціалу народної педагогіки, орієнтації на життєві та національні цінності, активізації зусиль освітянських та дозвіллевих інститутів, виваженого підходу до інновацій у сфері дозвілля та модернізації розважальної індустрії у напрямку розвитку здоров'язберігаючих дозвіллевих технологій та розробці новітніх концепцій самореалізації особистості в дозвіллевій діяльності.

Використання при організації дозвілля принципів синергізму, врахування індивідуальних інтересів та потреб, активного включення особистості у соціокультурну діяльність забезпечить реалізацію освітньо-виховного потенціалу дозвілля.

Використані джерела

1. Никитский М.В. Теоретические и исторические аспекты современной социокультурной деятельности/М.В. Никитский// Вестник ПСТГУ. Педагогика. – 2008. – №4. – С. 90-93.
2. Родинна педагогіка: Навчальний посібник / А.А. Марушкевич, В.Г. Постовий, Т.Ф. Алексеєнко та ін. – К.:Видавець ПАРАПАН, 2002. – 216с.
3. Цимбалюк Н.М. Соціологія дозвілля: Навчальний посібник/ Н.М. Цимбалюк. – Київ: ДАКККіМ, 2001. – 180с.
4. Перформанс [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/> – Заголовок з екрану.
5. PlayBack театр [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://flogiston.ru/articles/therapy/playback/> – Заголовок з екрану.

**EDUCATIVE POTENTIAL FOR LEISURE ACTIVITIES:
FROM FOLK TRADITIONS TO MODERN ONES**

Within the problem of increasing of the role of leisure activities of the individual is determined educational potential of leisure is determined and attention is drawn to the importance of family leisure traditions and modern form of entertainment.

Keywords: *leisure, leisure activities, family educational traditions, social animation, theatrical performance.*

Стаття надійшла до редакції 24.11.2013 р.

